

Οικονομία, ανθρώπινη ύπαρξη, ὀρθόδοξη θεολογία καὶ ἐμπειρία

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Τ. ΓΙΟΥΛΤΣΗ*

Α'. Εἰσαγωγικά

Οικονομία ἢ καὶ *Οἰκονομική* εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού μελετᾷ τὸν ἄνθρωπο στὴν προσπάθειά του γιὰ ἐπιβίωση. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ὀρίζεται σὲ δύο ἐπίπεδα, τὸ προσωπικὸ καὶ τὸ συλλογικὸ. Ἡ ἐπιστήμη προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὸ εἶδος τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς ὡς μιᾶς σχέσης ἀνάμεσα σὲ σκοποὺς καὶ μέσα πού συνδέονται μὲ τὸ ζητούμενο οἰκονομικὸ μέγεθος. Ἐπιπλέον, στίς προθέσεις της ἐντάσσεται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀνθρώπινης συλλογικότητας στὴν ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν παραγόντων, μὲ στόχο τὴν ἐξασφάλιση τῶν πρὸς ἐπιβίωση ἀναγκαίων ἀγαθῶν¹.

Ἀπὸ τίς ἐκτιμήσεις αὐτὲς γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ Οἰκονομία δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ ὅλες τίς ἀνθρώπινες προσπάθειες, ἀλλὰ α) μόνο γιὰ ἐκεῖνες πού συνεπάγονται θυσίες γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ οἰκονομικοῦ ἀποτελέσματος, β) ὅτι οἱ προσπάθειες αὐτὲς δὲν εἶναι ἀλόγιστες, ἀλλὰ ἀκολουθοῦν τὸ γνωστὸ οἰκονομικὸ ἀξίωμα πού ἐπιζητεῖ «τὸ μέγιστο δυνατὸ ἀποτέλεσμα μὲ τὴν καταβολὴ τῆς ἐλάχιστης θυσίας», γ) ὅτι τὰ ἀγαθὰ πού ἀπαιτοῦνται γιὰ νὰ ἰκανοποιηθοῦν οἱ βιοτικὲς ἀνάγκες δὲν ὑπάρχουν σὲ μεγάλες ποσότητες, πράγμα πού δικαιολογεῖ τὴν καταβολὴ προσπαθειῶν καὶ θυσιῶν γιὰ τὴν ἀπόκτησή τους, καὶ δ) ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀρκεῖται ἀπλᾶ στὴ διακίνηση τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν καλύτερη χρησιμοποίηση καὶ τὴν πιὸ ὀρθολογικὴ κατανομή τους.

Χρονολογικὰ δὲν ὑπάρχει διαφωνία ὅτι οἱ πρῶτες οἰκονομικὲς δραστηριότητες τοῦ ἀνθρώπου εἶχαν ἀτομικὸ - προσωπικὸ χαρακτήρα, ὄχι βέβαια γιὰ πο-

---

* Ὁ Βασίλειος Γιούλτσης εἶναι Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Κοινωνιολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.

1. Βλ. MARSCHALL, A., *Principles of Economics*, New York ¹⁸2009, σ. 12 κ.ἑ. Πρβλ. ἐπίσης SAMUELSON, P., *Οἰκονομική. Εἰσαγωγικὴ Ἀνάλυσις*, Ἀθήνα 1967-68, μετ. Κ. Καλογρῆ, σ. 20.

λὺ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Ἡ κοινωνικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου τὸν ἔφερε γρήγορα κοντὰ στοὺς ἄλλους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ συνεργαστεῖ μαζί τους κοινωνικά καὶ οἰκονομικά. Ἡ ὁμαδική - συλλογικὴ οἰκονομία μπορεῖ νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ οἰκογενειακὲς δομές, νὰ προεκτείνεται σὲ κοινοτικὲς, νὰ διευρύνεται σὲ κρατικὲς καὶ νὰ ἐξελίσσεται σὲ ἐθνικὲς καὶ διεθνεῖς, μὲ τὴ συμμετοχὴ ἑκατομμυρίων ἢ καὶ δισεκατομμυρίων πολιτῶν.

Στὶς διακρίσεις αὐτὲς τοποθετεῖται ἡ ἀφετηρία τῶν συζητήσεων γιὰ τὴ διάκριση τῶν ὄρων *οἰκονομία* καὶ *οἰκονομικὴ*. Ὁ ὅρος «οἰκονομικὴ» ἐκτιμήθηκε ἀρχικὰ μὲ τὴ σημασία μιᾶς γενικῆς μέριμνας γιὰ τὴν καλὴ διαχείριση τοῦ νοικοκυριοῦ. Οἱ μεταγενέστερες σημασίες προέκτειναν τὸ ἀρχικὸ περιεχόμενον στὴν πολιτειακὴ διάσταση, γιὰ νὰ προκύψει ὁ ὅρος «πολιτικὴ οἰκονομία», μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενον τὴ διαχείριση τῆς οἰκονομίας τῆς πολιτείας. Μετὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ «πολιτικὴ οἰκονομία» ἀπέκτησε μιὰ σημαντικὴ εὐρύτητα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάνεται μέσα της ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς «οἰκονομικῆς». Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ διατυπώθηκε ἡ πρόταση νὰ ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὸ εὐρύτερον πλαίσιο, νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πολιτικὴ θεωρία καὶ νὰ ἀποτελέσει αὐτοτελῆ ἐπιστήμη, μὲ ἀντικείμενον τὴν ἔννοια τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς².

Β'. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν παγκοσμιοποίηση

Στὴ σύγχρονη Οἰκονομικὴ διαφαίνεται μιὰ ἔντονη τάση γιὰ τεχνικὴ ἀνάλυση τῶν μεγεθῶν ποὺ εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς, τῆς κατανάλωσης καὶ τῆς διαρκοῦς χρήσης νέων τεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν. Μαζί μὲ τὴ «*Θεωρία τῶν Παιγνίων*»³, χρησιμοποιεῖται παρὰλληλα ἡ «*Θεωρία τοῦ γραμμικοῦ προ-*

2. Βλ. WRIGHT McCORD D., «Οἰκονομικὴ», *Λεξικὸ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν UNESCO*, Ἀθήναι, 1972, τόμ. 2, σ. 628. Πρβλ. ΖΩΛΩΤΑ Ξ., *Θεωρητικὴ Οἰκονομικὴ*, Ἀθήναι 1943, ὅπου ἐπιχειρεῖται ἀναλυτικὴ ἐρμηνεύα τῶν δύο ὄρων. Βλ. ἐπίσης ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ Ιω., *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἐφαρμοσμένην Πολιτικὴν οἰκονομίαν - Προβλήματα καὶ Πολιτικὴ Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως*, Πανεπιστημιακαὶ Παραδόσεις - Τεύχος Πρῶτον, Ἀθήναι 1968, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ ὄρου «Οἰκονομικὴ» ὀφείλεται στὴν ἐπικαιρότητα τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν καὶ στὴ μίμηση τῶν ὄρων «Μαθηματικὴ» ἢ «Φυσικὴ».

3. Ἡ θεωρία παιγνίων (*game theory*) ξεκίνησε ὡς κλάδος τῶν οἰκονομικῶν μὲ τὸ βιβλίον τῶν JOHN VON NEUMANN καὶ OSKAR MORGENSTERN: *Theory of Games and Economic Behaviour*, New York 1944 (Θεωρία Παιγνίων καὶ Οἰκονομικὴ Συμπεριφορὰ) πάνω σὲ παιχνίδια μηδενικοῦ ἀθροίσματος (*zero-sum games*). Τὸ κύριον ἀντικείμενό της εἶναι ἡ ἀ-

γραμματισμοῦ»⁴ καί φυσικά ὀρισμένες ἐφαρμογές τῆς «Σύγχρονης Θεωρίας τῆς Εὐημερίας»⁵. Κατὰ τὴν τελευταία θεωρία, ἡ κοινωνικὴ εὐημερία εἶναι δυνατὸ νὰ βασίζεται πάνω σὲ ἀξιολογικὰ κριτήρια πὸν μπορεῖ νὰ καθιερώνει κάποια ἀνώτερη ἐξουσία. Μιὰ τέτοια ἄποψη δημιουργεῖ σὲ ἐθνικά, ἀλλὰ κυρίως σὲ διεθνή ἐπίπεδα τρομακτικὲς ἐξαρτήσεις ἀπὸ ὑπερδυνάμεις, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι εὐκόλῃ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας τοῦ T. R. Malthus, ἐκεῖ πὸν ἄλλες μέθοδοι ἀντιπαράθεσης ἔχουν ἤδη ἀποτύχει. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θεωρεῖται ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἡ κριτικὴ τοῦ P. A. Samuelson, πὸν διαβλέπει, παρὰ τὸν ἠθικολογικὸ χαρακτήρα τῆς θεωρίας, ἰσχυρὰ κίνητρα ὑποκειμενισμοῦ καί φυσικὰ συναλλαγές καὶ ἀθέατες κινήσεις χρησιμότητας.

Κάπου ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ οἱ πρῶτες θεωρητικὲς σκέψεις πὸν ὀδήγησαν στὴν «Παγκοσμιοποίηση τῆς Οἰκονομίας».

Ἡ «Παγκοσμιοποίηση τῆς Οἰκονομίας»⁶ συνδέεται ἄμεσα καὶ ἔμμεσα μὲ μία διαρκῶς διευρυνόμενη σειρὰ πιέσεων πὸν ἀποτελοῦν λεπτομέρειες ἢ μᾶλλον συνέπειες τῆς ἐξέλιξης τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐδῶ συνυπολογίζονται ἐπιστῆμες, ἐφαρμογές τους, θεσμοί, παραδόσεις, συγκοινωνίες, μεταναστεύσεις, μετακινήσεις κεφαλαίων, χρηματιστήρια, τραπεζικὰ σχήματα, ἐπενδυτικὰ προγράμματα, ἐργασία, πολιτικὲς, διεθνὲς ἐμπόριο, χρηματοπιστωτικὲς ἀγορές, δανειστές, διαδίκτυο, πολυεθνικὲς βιομηχανικὲς ἐταιρεῖες, διεθνεῖς ὀργανισμοί, διασυνοριακὲς συμφωνίες, νομισματικὲς ἐνώσεις καὶ ἐθνοπολιτικὲς συσσωματώ-

---

νάλυση τῶν ἀποφάσεων σὲ καταστάσεις (παιχνίδια) στρατηγικῆς ἀλληλεπίδρασης (*strategic interdependence*). Τὰ παίγνια εἶναι μία μέθοδος ἀνάλυσης προβλημάτων πὸν ἔχουν σχέση μετὰ τὸν τρόπο λήψης ἀποφάσεων σὲ καταστάσεις σύγκρουσης καὶ συνεργασίας. Παίκτης μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα πρόσωπο, μία ὀργάνωση, ἓνα κράτος ἢ ἓνας συνασπισμός. Ὡς ἀντικείμενο ἔρευνας μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν διάφορα προβλήματα πολιτικῆς, ψυχολογικῆς, κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς μορφῆς. Βλ. περισσότερα <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%98%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B3%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD>.

4. Βλ. ΚΟΥΝΙΑΣ Σ., ΦΑΚΙΝΟΣ Δ., *Γραμμικὸς προγραμματισμὸς* (Θεωρία καὶ Ἀσκήσεις), Θεσσαλονίκη 1991, ἐκ. ΖΗΤΗ.

5. Λεπτομέρειες βλ. <http://www.ppol.gr/cm/index.php?Datain=7500&LID=1>. Ἐπίσης http://www.solneth.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=716:2012-02-09-18-18-29&catid=86:epikairoτητα&Itemid=61, καὶ κυρίως http://en.wikipedia.org/wiki/Welfare_state.

6. Ὁ ὅρος χρησιμοποιοῦντο γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1944 ἀπὸ τὸν γνωστὸ οἰκονομολόγο Levitt, Theodore πὸν θεωρεῖται καὶ «ὁ καθαρὸς εἰσηγητὴς του». (Βλ. τὸ κλασικὸ ἔργο του *Globalization of markets*, Harvard Business Review, 1983).

σεις. Τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῶν πιέσεων ἦταν ἡ αὐξουσα οἰκονομικὴ ἀλληλεξάρτηση τῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν καὶ ἡ ἐκτεταμένη διασπορὰ θυγατρικῶν μονάδων μεγάλων βιομηχανικῶν κολοσσῶν σ' ὀλόκληρο τὸν πλανήτη.

Εἶναι φανερό, λοιπόν, ὅτι ἡ «Παγκοσμιοποίηση» ἐξελικτικὰ μετασχηματίστηκε σὲ ἓνα πολυσύνθετο πλέγμα φαινομένων, μὲ εὐδιάκριτες καὶ δυσδιάκριτες λειτουργίες, σχέσεις καὶ συνέπειες. Ὅμως παρὰ τὴ συνθετότητα καὶ τὶς λογικὲς ἀλληλοπεριχωρήσεις δὲν εἶναι, τελικά, δύσκολο νὰ ἐντοπίσουμε τὶς διαφορὲς καὶ νὰ ξεχωρίσουμε εὐκρινεῖς διαφοροποιήσεις της⁷.

Βέβαια, ἦταν λογικὸ ἀπὸ πολὺ ἔνωρις νὰ ἀρχίσουν οἱ συζητήσεις γιὰ τοὺς στόχους τῆς «Παγκοσμιοποίησης». Ἐκεῖ ὅπου ἐμπλέκεται ἡ οἰκονομία, τὸ ἐμπόριο καὶ τὸ χρῆμα εἶναι ἀναμενόμενο τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς συνέπειες, θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς πὺν θὰ προκύψουν, κυρίως σὲ σχέση μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς κοινωνίες του. Ἔτσι σύντομα μορφοποιήθηκαν δύο τάσεις, ἡ μία «ὑπέρ» καὶ ἡ ἄλλη «κατὰ» τῆς «Παγκοσμιοποίησης». Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ πρώτη κινεῖται στὴ βάση τοῦ θεωρητικοῦ «Νεοφιλελευθερισμοῦ» καὶ φυσικὰ εἶναι αἰσιόδοξη γιὰ τὴν πορεία τοῦ «ἀνταγωνιστικοῦ ἐμπορίου» καὶ τῆς συνακόλουθης οἰκονομίας. Ἐδῶ ἀναμένονται σημαντικὲς θεσμικὲς ἐξελίξεις μὲ οὐσιώδη ἐνίσχυση τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Ἡ δευτέρη φανερὰ «κοινωνιστικὴ», ἐμφανίζεται ὡς ὑπέρμαχος καὶ ὑποστηρικτὴς τῶν ἐργατικῶν τάξεων καὶ διαβλέπει πίσω ἀπὸ τὸ «ἐγχείρημα» τὰ «πολυεθνικὰ ὁράματα». Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀναζητήσουμε τοὺς ὑπέρμαχους αὐτῆς τῆς τάσης μεταξὺ ἀριστερῶν κομμάτων, ἀντιεξουσιαστῶν, οἰκολόγων, συντεχνιῶν, συνδικαλιστικῶν συσσωματώσεων, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένων θρησκευτικῶν ὁμάδων μὲ ἔντονη κοινωνιστικὴ φόρτιση καὶ μόνον ἐπιφανειακὴ θεολογικὴ παιδεία καὶ γνώση. Οἱ δύο διαφοροποιημένες τάσεις δὲν στάθηκαν ἐπιλεκτικὰ σὲ κάποιον τύπο «Παγκοσμιοποίησης», ἀλλὰ ἄσκησαν τὴν κριτικὴ τους, θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ὑπερασπιζόμενες ἀντίστοιχα ἀπὸ διαφορετικὴ ὀπτικὴ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ στὴν προσωπικὴ καὶ τὴν συλλογικὴ τῆς ζωῆς⁸.

7. Ἐναν τέτοιο διαχωρισμό, τὸν ἀκόλουθο: α) βιομηχανικὴ παγκοσμιοποίηση, β) χρηματοπιστωτικὴ παγκοσμιοποίηση, γ) πολιτικὴ παγκοσμιοποίηση, δ) παγκοσμιοποίηση τῆς πληροφόρησης καὶ ε) πολιτισμικὴ παγκοσμιοποίηση προτείνει ἡ ἑλληνικὴ Wikipedia (<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%BF%CF%83%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7>), εἶναι εὐκόλο ὅμως νὰ ἐντοπίσουμε καὶ ἄλλους στοῦ διαδικτύου.

8. Βλ. ὁ. π. λεπτομέρειες γιὰ τὶς δύο τάσεις στὶς ἐνότητες: Ὑποστηρικτὲς τῆς παγκοσμιοποίησης & Πολέμοι τῆς παγκοσμιοποίησης.

Φυσικά, η εξέλιξη της ήδη παγκοσμιοποιημένης οικονομίας εμφάνισε, αρχικά, κάποιες έντυπωσιακές επιτυχίες, όμως, τελικά, δέν κατάφερε να ἐλέγξει τὴ γένεση φαινομένων πού ἐξελίχθηκαν σὲ ἀπειλές καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας. Οἱ γιγαντισμοὶ τοῦ ἐμπορικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τῆς «κοινωνίας τῆς ἀφθονίας», τοῦ καταναλωτισμοῦ, τοῦ «πλαστικοῦ χρήματος», τῆς εὐκόλης τραπεζικῆς δανειοδότησης, τῆς ἀπώλειας τοῦ μέτρου καὶ τῆς μὴ ἀκριβοῦς τήρησης οἰκογενειακῶν, κοινοτικῶν καὶ κρατικῶν προϋπολογισμῶν, γέννησαν ἕνα πολυεπίπεδο δυσεπίλυτο πρόβλημα. Εἶναι ἡ ἐξάπλωση μιᾶς «μόλυνσης», πού ὀνομάζεται «κρίση χρέους» καὶ ἡ ἐξάπλωση αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ φοβᾶται τίποτε. Δανεισμός, ὑψηλὰ ἐπιτόκια, «οἴκοι ἀξιολόγησης», δανειστὲς καὶ ἀπληστίες πολιτικῶν ἡγεμονισμῶν προκάλεσαν μίαν ἀνεξέλεγκτη κερδοσκοπία, μὲ φανερὰ χαρακτηριστικὰ τὴ μείωση τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν καὶ τῆς κατανάλωσης, τὴ διόγκωση τῶν δημοσίων ἐλλειμμάτων (δημοσιονομικὸ ἔλλειμμα), τὴ μείωση τῆς ρευστότητας, τὴν αἰσχροκέρδεια, τὰ χρηματιστήρια σὲ ἐλεύθερη πτώση καὶ τὶς μαζικὲς ἀπολύσεις τῶν ἐργαζομένων. Ἡ παραπάνω εἰκόνα ἀποτελεῖ τὸ πλαίσιο μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδύθηκε ἕνα πλῆθος κοινωνικῶν συνεπειῶν, μὲ ἐπιπτώσεις στὴν ὑγεία, τὴν ἐργασία, τὴν οἰκονομία, τὴν παιδεία, τὴν ἰατροφαρμακευτικὴ περίθαλψη, τὸν πολιτισμὸ, τὴ δημογραφικὴ ἐξέλιξη⁹, τὸ μέλλον καὶ τὴν πορεία τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἑθνοῦ¹⁰.

9. Στὴ χώρα μας τὸ «*δημογραφικὸ ἔλλειμμα*» γιὰ τὴν τελευταία δεκαετία ὑπολογίζεται σὲ ἕνα ἑκατομμύριο (περίπου) νέους Ἑλληνες πού δὲν γεννήθηκαν ἐξαιτίας οἰκονομικῶν πιέσεων πάνω στὸν οἰκογενειακὸ προγραμματισμὸ. Οἱ γεννήσεις στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ 117993 τὸ 2009 ἔχουν πέσει στὶς 85.000 περίπου τὸ 2010 (λιγότερες κατὰ 30.000). Σήμερα τὸ 43% τῶν μελλονύμφων φαίνεται ὅτι ἔχει στραφεῖ στὸν πολιτικὸ γάμο, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὸ κόστος τῆς τελετῆς σὲ ἐκκλησία καὶ τῆς δεξίωσης πού συνήθως ἀκολουθεῖ, ἐναντι μόνις 10,5% πού τὸν ἐπέλεγε τὸ 1995. Αὐτὸ, σύμφωνα μὲ κληρικούς ἀλλὰ καὶ κοινωνικοὺς λειτουργούς, δείχνει ὅτι τελευταία ὅλο καὶ περισσότεροι Ἑλληνες λόγῳ... ἔλλειψης ρευστοῦ «δὲν παντρεύονται, ἀλλὰ καὶ δὲν χωρίζουν καὶ ἴσως θὰ πάψουν καὶ νὰ τεκνοποιοῦν», μὲ ἐπικίνδυνη ἐπίπτωση στὸ εὐθραστο δημογραφικὸ τῆς χώρας μας, ἐν μέσω ἄσπονδων γειτόνων μὲ ἐκπληκτικὲς δημογραφικὲς ἐκρήξεις (βλ. <http://ierapostoli.wordpress.com/2011/08/23/genoktonia hellas/>).

10. Στὸ τέλος τοῦ προηγούμενου χρόνου μίαν δημοσίευση, μὲ στοιχεῖα τῆς *Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος*, τῆς *Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας* καὶ τοῦ *Σώματος Ἐπιθεωρητῶν Ἐργασίας*, σημείωνε ὅτι στὸ πρῶτο ἔξάμηνό του 2011 περισσότερες ἀπὸ 500.000 οἰκογένειες δὲν εἶχαν κανένα εἰσόδημα, 1.029.000 ἐργαζόμενοι χθές, εἶναι ἀνεργοὶ σήμερα, περισσότεροι ἀπὸ 20.000 ἔχασαν τὰ σπίτια τους καὶ ζοῦν στοὺς δρόμους καὶ περισσότεροι ἀπὸ 1.100.000 ἐργάζονται χωρὶς καμία ἀσφάλιση. Σήμερα τὰ μεγέθη ἐκεῖνα ἔχουν ἀλλάξει δραματικά.

Ἐδῶ δίπλα ἀνδρώθηκε ἡ πελατειακὴ σχέση τῶν πολιτικῶν μας μὲ τοὺς ψηφοφόρους τους καὶ βέβαια ἓνα ἄτεγκτο σὲ μεταρρυθμίσεις σύστημα κρατισμοῦ, ὅπου εἶναι ἀδιανόητες κι οἱ πιὸ στοιχειώδεις διαρθρωτικὲς ἀλλαγές. Ὁ ἴδιος ὁ Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης ἀπεκάλυψε ὅτι «στην εἰσαγγελία ἐφετῶν Ἀθηνῶν ἐκκρεμοῦν 5.500 κακουργήματα»¹¹. Ταυτόχρονα μία παρανοικὴ γραφειοκρατεία κι οἱ ἁμαρτίες τῶν ὑπαλλήλων της παρέλυσαν τὴ διοίκηση καὶ ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ πολίτη ἔγινε μαρτύριο.

Γ'. Ἀνθρώπινη ὕπαρξη, ἀγαθὰ καὶ οἰκολογικὸ πρόβλημα

Ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς αὐτοσυντήρησης. Τὰ πρῶτα ἀγαθὰ εἶναι φυσικὲς τροφές καὶ ἀκατέργαστα ἀντικείμενα προστασίας καὶ ἐπιβίωσης. Ἀπ' ἐδῶ τὰ «ἀγαθὰ» γίνονται πολυσήμαντες ἔννοιες, μὲ διακρίσεις πού δημιουργοῦν οἱ διαφορετικὲς χρήσεις τους, ἀναφέρονται σὲ διαφορετικὲς ἀνάγκες, ἔχουν διαφορετικοὺς τρόπους ἐπεξεργασίας καὶ ἀπόκτησης καὶ φυσικὰ εἶναι ἐλεύθερα στὴ φύση ἢ κατασκευάζονται ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο, δηλαδή εἶναι πρωτογενῆ καὶ παράγωγα, καὶ εἶναι ἀκόμη ὕλικα καὶ ἄυλα¹². Ἡ ἔννοια «ἀγαθό», βέβαια, ἀποκτᾷ πολλές σημασίες, ἀφοῦ πολλές καὶ διαφορετικὲς εἶναι οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ ἀγαθὰ συνδέονται μὲ τὴν ὕλική, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου.

Σημαντικὸς παράγοντας στὴ σχέση αὐτὴ εἶναι ἡ «κτίση», τὸ «φυσικὸ περιβάλλον» καὶ γενικὰ ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντί του. Ἐδῶ ἀνακύπτει ἓνα σοβαρὸ πρόβλημα, πού πέρα ἀπὸ τίς οἰκονομικὲς καὶ διατροφικὲς του συνέπειες διασπᾷ πλῆθος ἰσορροπιῶν καὶ ἐπηρεάζει ἀρνητικὰ τὸ μέλλον τοῦ πλανήτη.

Κατὰ τὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἐκδηλώθηκαν οἱ ἀρνητικὲς συνέπειες ἀπὸ μιὰ ἐπικίνδυνη λογικοποίηση τοῦ πολιτισμοῦ, πού εἶχε ἀρχίσει νωρίτε-

11. Στὸ Ἐλεγκτικὸ Συνέδριο ἐκκρεμοῦν 30.365 ὑποθέσεις. Στὰ Διοικητικὰ δικαστήρια τὸν Ἰούλιο ἐκκρεμοῦσαν 466.219, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 165.000 ὑποθέσεις ἀφοροῦν φορολογικὰ καὶ τελωνειακὰ ζητήματα. Στὰ πολιτικὰ δικαστήρια τὴν περίοδο 2010-2011 κατατέθηκαν 196.623 ἀγωγές, τὰ ἀσφαλιστικὰ μέτρα προσδιορίζονται γιὰ ἐκδίκαση τὸν Ἰούνιο τοῦ 2012, δηλαδή «κάνουν ἓνα χρόνο νὰ βγάλουν ἀποφάσεις» ὅπως εἶπε ὁ ὑπουργός. Σὸκ προκαλοῦν τὰ στοιχεῖα πού κατέθεσε στὴν ἀρμόδια ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς ὁ ὑπουργός Δικαιοσύνης Μιλτιάδης Παπαϊωάννου γιὰ τίς καθυστερήσεις στὴν ἐκδοση ἀποφάσεων... μὲ καταδίκη τῆς χώρας μας ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ δικαστήριο. [http://www.skai.gr/news/greece/article/193428/polueteis-oi-kathusteri-seis-ekdikasis-upotheseon-sti-dikaioisuni/-](http://www.skai.gr/news/greece/article/193428/polueteis-oi-kathusteri-seis-ekdikasis-upotheseon-sti-dikaioisuni/).

12. Λεπτομέρειες βλ. <http://users.teilam.gr/~emastrogianni/agatha.htm>.

ρα. Ἡ λογικοποίηση ἐκείνη, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ὀρισμένων ἰδεολογιῶν, οἱ ὀποῖες ἀπὸ τοὺς δύο προηγούμενους αἰῶνες προσπάθησαν νὰ προσανατολίσουν τὶς κοινωνίες στὸ ὄραμα τῆς χρησιμοθηρίας καὶ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ, ὑπερτόνισαν τὶς τεχνολογικὲς κατακτήσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ στάθηκε σχεδὸν ἀδιάφορη μπροστὰ στὶς ἀνθρωπιστικὲς καὶ μεταφυσικὲς ἀναζητήσεις του. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, καὶ κυρίως μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον, δόθηκε ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸν «ἐκσυγχρονισμό» τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς. Ἡ ἀνάγκη βελτίωσης τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου καὶ εὐρύτερης συμμετοχῆς στὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ μετατόπισε τὰ συλλογικὰ ἀνθρώπινα ὁράματα, ἰδιαίτερα τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν, στὴν περιοχὴ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ συρρίκνωσε προοδευτικὰ τὶς ἔμφυτες πνευματικὲς ἐφέσεις. Τὶς αἰτίες τῆς τάσης αὐτῆς ἀπέδωσε ἡ σύγχρονη διανόηση σὲ μιὰ σειρά ἀνθρωποκεντρικῶν ἢ κοινωνιοκεντρικῶν προσανατολισμῶν καὶ φυσικὰ στὶς ἀρνητικὲς συνέπειες τῆς Βιομηχανικῆς Ἐπανάστασης.

Βέβαια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀγνοήσουμε καὶ ὅλες τὶς κοινωνιστικὲς προσπάθειες, ποὺ ὑπερτόνισαν τὴν ὑλοκρατικὴ πλευρὰ τῶν διεκδικήσεων τοῦ ἀνθρώπου, κατακερμάτισαν τὴ συνθετικὴ του ὀλότητα καὶ τοῦ πρόσφεραν μόνον τὶς οὐτοπικὲς ὑποσχέσεις μιᾶς μονοδιάστατης κοινωνικῆς εὐτυχίας, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν πνευματικὴ τῆς ὑπόσταση. Οἱ ὑλιστικὲς ἐπαγγελίαι γιὰ γήινους παρδείσους, ποὺ τοποθετήθηκαν σὲ διαρκῶς μετακινούμενα χρονοδιαγράμματα, ἔμειναν δυστυχῶς ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἀνθρώπος τῆς ἐποχῆς μας αἰσθάνεται σήμερον περισσότερο προδομένος ἀπὸ ὀποιαδήποτε ἄλλη περίοδο τῆς ἱστορίας.

Δὲν εἶναι τώρα κατάλληλη ἡ στιγμή νὰ ἀναζητήσουμε τὰ αἷτια καὶ νὰ ἀποδώσουμε εὐθύνες. Μία νέα ἀπειλὴ ἐμφανίζεται τώρα καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ σκεφθοῦμε τὶς συνέπειές της. Βρισκόμαστε ἤδη στὰ ὄρια τῶν τελικῶν ἐπιλογῶν μας, ποὺ ὀριοθετοῦν ὄχι μόνον τὴν παραπέρα πορεία τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ἀπαιτοῦν κυρίως ἀπάντηση στὸ τραγικὸ δῆλημα: *«συνεχίζουμε τὴν ἱστορία τῆς δημιουργίας ἢ τὴν σταματοῦμε μὲ τὴν ἀλόγιστη καταστροφή της, ποὺ θὰ ὀδηγήσει ἀμετάκλητα στὸν ὀλοκληρωτικὸ ἀφανισμό τοῦ πλανῆτη μας;»*. Τὸ δῆλημα δὲν εἶναι μιὰ βιαστικὴ θεωρητικὴ ὑπόθεση. Εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ διαπίστωση μιᾶς σειρᾶς πραγματικῶν κινδύνων, ὅπως τὰ πυρηνικὰ ὄπλα καὶ κατάλοιπα, ἡ οἰκολογικὴ ἀναστροφή, ἡ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος, ἡ ἐπικυριαρχία τῆς τεχνολογίας στὴ συγκινησιακὴ σφαῖρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ φυσικὰ ὅλες οἱ μορφές τοῦ ἀπανθρωπισμοῦ ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴ διάσπαση τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στὶς ὑλικὲς καὶ θεωρητικὲς ἀναζητήσεις τοῦ ἀνθρώπου.

Οι κίνδυνοι συνδέονται με τὸν ὑπερτονισμό τῆς ἀξίας τοῦ ὑλικοτεχνικοῦ πολιτισμοῦ, τὴ σχετικοποίηση τῆς μεταφυσικῆς ἀνάγκης καὶ τὴν ἀπολυτοποίηση τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς. Ἄλλωστε, στὸν πολιτισμὸ τῶν μηχανῶν δὲν προβλέπεται θέση γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, ἀφοῦ οἱ ἰδεολογίες ἔχουν ἐκτιμήσει τὴν ἀξία τῆς ὡς «μυθικὸ σύμβολο τοῦ παρελθόντος». Ὅλα, λοιπόν, συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴ μεταβολὴ τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, γεγονός πού προσδιορίζει καὶ τὴ σχέση του μὲ τὴ δημιουργία.

Σὲ ἓνα βιβλίο, μὲ τὸν τίτλο: *Royaume de l' Esprit et Royaume de César* ὁ γνωστὸς Ρῶσος διανοητῆς, Nicolas Berdiaeff, σημειώνει μὲ θλίψη τὰ ἐξῆς: «Ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῶν κοσμικῶν δυνάμεων εἶναι ὀλότελα καινούργια. Ὁ κόσμος μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σημασία τῆς λέξεως, ὁ κόσμος τοῦ Ἀριστοτέλη... δὲν ὑπάρχει πιά. Ἡ φύση δὲν εἶναι πιά μιά ἱεραρχικὴ τάξη πού ἀποκαταστάθηκε ἀπὸ τὸ Θεό... Σήμερα οἱ ἐπιστήμονες διακηρύττουν ὅτι οἱ ἀνακαλύψεις μὲ τίς τεχνικές τους συνέπειες μποροῦν νὰ ἀνατινάξουν τὴν κοσμικὴ τάξη καὶ νὰ προκαλέσουν κοσμικὲς καταστροφές... Ἡ μηχανὴ καὶ ἡ τεχνολογία ἔχουν μιά κοσμογονικὴ σημασία. Ἐκπροσωποῦν μιά νέα ἡμέρα τῆς δημιουργίας ἢ μᾶλλον μιά νέα νύχτα, ἀφοῦ μποροῦν νὰ σκοτεινιάσουν καὶ τὸν ἥλιο»¹³.

Στὴ φάση αὐτὴ ἓνα νέο πολιτισμικὸ μέγεθος, ἡ ἐπιστημονικὴ τεχνολογία, ἀποκτᾶ κοσμογονικὴ σημασία. Τὰ παράγωγά της, ἡ μηχανὴ καὶ τὰ προϊόντα της, ἐπενδύονται μὲ μεταφυσικὴ γοητεία. Σαγηνεύουν, συγκινοῦν καὶ ἐπιβάλλονται στὴν ἀνθρώπινη σκέψη, πού τὴν ὑποδουλώνουν τελικὰ. Κλονίζεται ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο μὲ τὴ δημιουργία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸν Δημιουργό. Στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου διαταράσσεται ἡ ἰσορροπία τῆς κτίσης καὶ ἀλλοιώνεται ὁ σκοπὸς τῆς δημιουργίας. Ἡ κλονισμένη σχέση ἐξελίσσεται σὲ διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεση. Ἐκφράζεται ὡς ἀλαζονεία, ἄρνηση τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο, θεοποίηση τοῦ «ἐγώ», δηλαδή γίνεται ἀντιπαράθεση, διάσπαση τῆς κοινωνίας σχέσεων μὲ τὸν «ἄλλον», πού εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὁ συνάνθρωπος.

Δ'. Ἡ Θεολογία τῆς Δημιουργίας

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς στὴν εὐρύτερη χριστιανικὴ διάνοηση προκαλοῦν μιά εὐλογη φοβία γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἡ λαϊ-

13. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΕΡΔΙΑΓΙΕΦ, *Βασίλειο τοῦ Πνεύματος καὶ Βασίλειο τοῦ Καίσαρα*, μετάφρ. Β. Τ. Γιούλτση, δευτέρη ἔκδοση, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 61· 62· 63.

κή συνείδηση διχάστηκε. Ένα μέρος της στάθηκε αδιάφορο μπροστά στο πρόβλημα, ενώ άλλο είδε με επιφύλαξη το θρίαμβο της τεχνολογίας που η τον αντιμετώπισε με δέος ή τον θεώρησε ως αποκαλυπτικό κακό. Αυτή η αποκαλυπτική άποψη είναι πιο κοντά στην Όρθόδοξη Παράδοση. Σύμφωνα με τη θεολογία των μεγάλων Διδασκάλων και Πατέρων της Όρθόδοξης Έκκλησίας, κάθε τι που φθείρει και καταστρέφει το σκοπό και την εικόνα της δημιουργίας ταυτίζεται με το θρίαμβο του Άντιχρίστου και αποτελεί άπαρχή του τέλους του κόσμου.

Ό κόσμος, ως όρατη δημιουργία, κατά τη διδασκαλία της Έκκλησίας μας, είναι «έκ του μη όντος»¹⁴ δημιούργημα του Θεού. Αυτή η προέλευση του κόσμου από το μηδέν δεν έρμηνεύεται ως το αποτέλεσμα, που τελικά γίνεται ανεξάρτητο και αυτόνομο. Αυτό σημαίνει ότι Θεός και κόσμος είναι δύο έτερότητες, που όμως συνδέονται με ακατάλυτους δεσμούς. Η αιτία της σχέσης πρέπει να αναζητηθεί στον τρόπο της δημιουργίας του κόσμου. Έπειδή ο κόσμος δημιουργείται από το μηδέν και αποκτά την ύπαρξή του μόνο με την παρέμβαση του Θεού, ακριβώς γι' αυτό δεν είναι σε θέση να σταθεί χωρίς τη στήριξη του Δημιουργού του. Κατά το κείμενο της *Πρός Έβραίους Έπιστολής*: «ούκ έστι κτίσις άφανής ένόπιον αυτού, πάντα δέ γυμνά και τετραχηλισμένα τοις όφθαλμοις αυτού»¹⁵. Αντίθετα προς την άρχαία φιλοσοφία¹⁶, η δημιουργία κατά τη θεολογία της Όρθόδοξης Έκκλησίας έχει τα χαρακτηριστικά της χρονικότητας, της κτιστότητας και της φθοράς. Είναι οι λεπτομέρειες της έτερότητάς της σε σχέση με τον Θεό. Αυτό σημαίνει ότι η δημιουργία δεν προέρχεται από τη θεία ουσία, συνεπώς δεν είναι άκτιστη, αλλά από τη θεία βούληση που δημιουργεί, κατευθύνει και προφυλάσσει το σκοπό της δημιουργίας.

Η δημιουργία αυτή αποτελεί ένα μυστήριο για τον άνθρωπο. Μυστήριο, που κλείνει μέσα του τη δημιουργική παρουσία του Θεού στον κόσμο. Στο ίδιο μυ-

14. Βλ. *Β' Μακ.* 7, 28.

15. *Έβρ.* 4, 13.

16. Στην άρχαία ελληνική φιλοσοφία διακρίνονται ουσιαστικά τρεις άποψεις σχετικά με την προέλευση του κόσμου. Η πρώτη, που αποδίδεται στον Ηράκλειτο (Απόσπασμα 3 Diels I, 157-158), άρνείται τη δημιουργία του από κάποια θεότητα, και θεωρεί τον κόσμο αιώνιο. Η δεύτερη άποψη, που αποδίδεται στον Πλάτωνα (*Νόμοι* I, 886α 2-5), μεταθέτει επίσης την αιτία του κόσμου εκτός του σύμπαντος και ταυτόχρονα θεοποιεί τη φύση. Τέλος, η τρίτη άποψη, που συνδέεται με τον Άριστοτέλη (*Περί φιλοσοφίας 12a Fragmenta Selecta*, ed. W. D. Ross, Oxonii 1964, σ. 80) δέχεται την αναγωγή της αιτίας του κόσμου σε κάποια θεία άρχή, κάποιον δημιουργό Θεό.

στήριο κλείνεται ή σχέση τής κτίσης και τών κτιστῶν δημιουργημάτων με τὸν δημιουργὸ Θεό. Κατὰ τὴν σχέση αὐτὴ ἡ δημιουργία ἀπὸ τὸ μηδὲν δὲν σημαίνει ἀνάδυση τῆς κτιστῆς πραγματικότητας ἀπὸ τὸ τίποτε, ἀλλὰ προέλευσή της ἀπὸ τὴν δημιουργικὴ θεία ἐνέργεια. Ἔτσι τὰ φαινόμενα καὶ κάθε μορφή ζωῆς δὲν προϋπάρχουν, γιὰ νὰ ἐπαναλαμβάνονται ὡς κυκλικές ἀναγκαιότητες. Αὐτὸ θὰ συνέβαινε μόνον ἂν ἡ δημιουργία ἦταν ἀπόρροια τῆς θείας οὐσίας. Ἀντίθετα, ἡ δημιουργία ἐξελίσσεται δυναμικὰ σὲ μιὰ ὀλοκλήρωση, ὅταν λειτουργεῖ στὶς προοπτικὲς τοῦ σκοποῦ της, δηλαδή σύμφωνα με τοὺς σκοποὺς τοῦ Δημιουργοῦ¹⁷.

Βασικὴ θέση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας γιὰ τὴν δημιουργία εἶναι ὅτι ὅλα τὰ ὄντα ἔχουν κοινὸ χαρακτηριστικὸ τους τὴν τρεπτότητα καὶ τὴν μεταβολή. Ὅτι εἶναι κτιστὸ δημιούργημα, εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του μεταβλητό, δηλαδή βρίσκεται διαρκῶς σὲ μιὰ κατάσταση δυναμικῆς μεταβολῆς. Αὐτὴ ἡ δυναμικὴ κατάσταση ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενο τοῦ ἐκμηδενισμοῦ μέχρι τὴ δυνατότητα τῆς τελείωσης. Τὰ πάντα, ἔμφυχα καὶ ἄφυχα, βρίσκονται σὲ μιὰ μεταμορφωτικὴ πορεία. Ἡ πορεία ὅμως αὐτὴ ἀποτελεῖ συνάρτηση τῆς σχέσης τους με τὸν Θεὸ καὶ εἶναι θετικὴ, δηλαδή ἀνοικτὴ στὴν αἰωνιότητα, ὅταν ἐντάσσεται στὸ σκοπὸ τῆς δημιουργίας ἢ ἀρνητικὴ, δηλαδή ἀνοικτὴ στὸν ὄντολογικὸ ἀφανισμό, ὅταν ἀλλοτριώνεται καὶ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ βούληση καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Δημιουργοῦ¹⁸.

Μία ἐπίσης βασικὴ θέση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας δέχεται ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἀποτελεῖ αὐτοαξία καὶ αὐτοσκοπὸ. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ νόημά του δὲν πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε οὔτε στὸν ἴδιο, οὔτε καὶ σὲ κάποιο ἰδεατὸ σχῆμα ἔξω ἀπὸ αὐτόν. Ἡ δημιουργία ἀποκτὰ τὴν ἀξία της ὡς ἔργο τοῦ Δημιουργοῦ καὶ ἀναφέρεται στὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο πὸν εἶναι ἡ εἰκόνα Του στὸν κόσμο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τὸ φυσικὸ περιβάλλον δὲν μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν σχέση του με τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν Θεό, οὔτε βέβαια καὶ ἐρήμην τοῦ ἀνθρώπινου προορισμοῦ. Με τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ ἀλληλοσυμπληρώνονται ἀμοιβαῖα καὶ ἐρμηνεύονται ἀντίστοιχα στὴν Ὄρθόδοξη Παράδοση ἢ Κοσμολογία καὶ ἡ Ἀνθρωπολογία.

Ἡ θεολογία τῆς δημιουργίας ἀποκαλύπτει ἀκόμη τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπὸ τὴν *Παλαιὰ* καὶ τὴν *Καينὴ Διαθήκη*. Ὁ Πατὴρ εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ αἰτία τῶν πάντων, ὁ Λόγος, ἡ ἐνυπόστατη σοφία τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ συνεκτικὴ δύναμη τῶν ὄντων καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, αὐτὴ ἡ ἐνυπόστατη Ζωή, εἶναι ἡ ζωο-

17. Βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία* PG 91, 664D.

18. ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., *Κόσμος, ἄνθρωπος, κοινωνία κατὰ τὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ*, Ἀθήνα 1980, σσ. 49-50.

ποιητική πνοή της δημιουργίας¹⁹. Ὁλόκληρη ἡ Ἁγία Τριάδα ἀποτυπώνεται σὲ ὀλόκληρη τὴν κτίση. Ἡ ἀναλογικὴ ὕπαρξι τῶν ποιότητων τῆς δημιουργίας, ὅπως ἡ ζωὴ, ἡ σοφία καὶ ἡ συνεκτικὴ δύναμι στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο, μαρτυροῦν τὴ σχέση τους μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεό.

Ε'. Ἄνθρωπος καὶ Δημιουργία μετὰ τὴν πώση

Ἡ κατανόηση τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος ὡς κοινωνικοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἐκτίμηση τῶν συνεπειῶν του εἶναι λογικὰ ἀδύνατες ἔξω ἀπὸ τὴ θεολογικὴ ἐρμηνεία τῆς παρακοῆς καὶ τῆς πώσης τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ ἀποκαλύπτονται οἱ ἠθικὲς καὶ μετα-κοινωνιολογικὲς προεκτάσεις τοῦ προβλήματος, καὶ φυσικὰ γίνεται ἐμφανὴς ἡ διακοινωνικὴ τους ἐμβέλεια. Μὲ μιὰ τέτοια τοποθέτηση, τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα συνδέεται μὲ τὴν κακὴ χρῆση τῆς ἐλευθερίας, δηλαδὴ τὴν παράχρηση τοῦ αὐτεξουσίου. Κατὰ τὴν παύλεια θεώρηση, ἡ πώση τοῦ ἀνθρώπου συνεπάγεται καὶ τὴν πώση τῆς κτίσης, πού «*συστενάζει καὶ συνωδίνει*»²⁰ μαζί του. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐξηγεῖ τὴ βασικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν «*ὀλότητα τῆς δημιουργίας*» πού κατευθύνεται συλλογικὰ στὴν προοπτικὴ τῆς τελείωσης. Ἄνθρωπος καὶ κόσμος, λοιπόν, δὲν χωρίζονται στὸ σχέδιο τῆς δημιουργίας, γι' αὐτὸ καὶ κεντρικὴ εὐθύνη τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι ἡ διατήρηση τῆς ἀγαθῆς σχέσης της μὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμο.

Ἡ παραμονὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν κατάσταση τῆς πώσης παρατείνει ἐπικίνδυνα τὴ χρονικὴ διάρκεια τῆς πώσης τοῦ κόσμου καὶ συμβάλλει στὴ φθορὰ καὶ τὴν ἐξαχρείωσή του. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του πάλι ὁ κόσμος ὡς περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνον συμμερίζεται καὶ ἀκολουθεῖ τὴν πορεία του, ἀλλὰ καὶ ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἐπηρεάζει μὲ τὸν τρόπο του. Ἡ σχέση αὐτὴ, πέρα ἀπὸ τὴν κοσμολογικὴ σημασία της, ἔχει καὶ σημασία ἠθικὴ. Ἡ πώση, λοιπόν, δὲν ἀλλοίωσε ὄντολογικὰ καὶ ἠθικὰ μόνον τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον του. Τὸ «*καλὸν λίαν*» τῆς δημιουργίας ἀλλοιώθηκε πρωτογενῶς στὸν ἄνθρωπο καὶ μέσῳ αὐτοῦ, ὡς φθορὰ καὶ θάνατος, πέρασε καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴν κτίση. Λογικὰ, λοιπόν, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε δίπλα στὴν

19. Βλ. ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Κεφάλαια* 3, 2, S(ources) C(hrétien)nes) 51, σ. 120 καὶ Ὑμνοι 44, SC 196, σ. 104. Πρὸς Μαξιμου Ὁμολογητοῦ, *Πρὸς Θαλάσσιον περὶ διαφόρων ἀπόρων* PG 90, 296 BC.

20. Ρωμ. 8, 22.

ἠθική τοῦ ἀνθρώπου καὶ μιὰ ἄλλη ἠθική, τὴν ἠθική τῆς κτίσης καὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Οἱ δύο ἠθικὲς ἀναφέρονται στὰ δύο ξεχωριστὰ ὑποκείμενα, ἀλλὰ εἶναι ἀδιάσπαστα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Καὶ ἐπίσης ἐκδηλώνονται μὲ μιὰ αὐτονόητη ἀκολουθία, πού προτάσσει τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ τό «ἔλ-λογο» τοῦ ἀνθρώπου ἐπέβαλε τὶς συνέπειες τῶν ἐπιλογῶν του στό «ἄ-λογο» τῆς κτίσης.

Ἡ μεταπτωτικὴ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσεγγίσει μὲ ἀποτελεσματικότητα τὰ ἄρρητα μυστικὰ τῆς δημιουργίας, νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ περιβάλλον του καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἀγαθὲς σχέσεις μαζί του, δὲν ὀφείλεται τόσο στὴν φαινομενικὴ ἐχθρότητα τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὅσο στοὺς ἐσωτερικοὺς φόβους τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τοῦ θανάτου. Ἐδῶ ἐστιάζεται τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῶν συνεπειῶν τῆς πώσης, πού ἐμπερικλείει ὡς πυχὴ ἢ ὡς λεπτομέρεια του καὶ τὶς συνέπειες τῆς οἰκολογικῆς καταστροφῆς. Εἶναι φανερό, λοιπόν, ὅτι μόνο στὴν προοπτικὴ αὐτὴ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐρμηνεία καὶ ἐπίσης ἡ ἀναζήτηση προτάσεων γιὰ τὴν ὑπέρβαση τοῦ ἀδιεξόδου. Ἔτσι κατανοεῖται ἡ πορεία τῆς συλλογιστικῆς γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῶν συναισθημάτων πού ὀδήγησαν στὴν ἐχθρική τοποθέτηση τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Ἀφετηρία τῆς συλλογιστικῆς εἶναι καὶ παραμένει ὁ μεταπτωτικὸς φόβος ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τοῦ θανάτου. Ὁ θάνατος, ἀποτέλεσμα τῆς φυγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ ζωὴ, πού εἶναι ἀποκλειστικὰ δῶρο τοῦ Θεοῦ, ὀδηγεῖ στὴν ἀπόγνωση. Συσκοτίζει τὴν ἀνθρώπινη ἐλπίδα καὶ ἀποπροσανατολίζει τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν πίστη στὴν πρόνοια καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Δημιουργοῦ. Αὐτοὶ οἱ φόβοι ἀπομακρύνουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν πίστη στὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ δημιουργοῦν συναισθήματα ἀνασφάλειας καὶ ἀβεβαιότητας²¹. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τοῦ θανάτου ὁ ἄνθρωπος περιορίζεται στὴ σφαῖρα τοῦ ἀτομοκρατικοῦ «ἐ-γῶ» καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἀποδυθεῖ σὲ ἓναν ἀτομικὸ ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπόκτηση ὑλικῶν ἀγαθῶν, μὲ τὰ ὁποῖα πιστεύει ὅτι θὰ ἐπιτύχει νὰ κρατηθεῖ στὴ ζωὴ. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ ἡ ἀπόκτηση τῶν ἀγαθῶν ἐκτιμᾶται ὡς εὐτυχία καὶ ἀσφάλεια, ἐνῶ ἡ ἔλλειψή τους μεταφράζεται σὲ ἀγωνία, δυστυχία καὶ ἀβεβαιότητα. Ἡ ἀτομοκρατικὴ κατάσταση, κατὰ τὴ θεολογία καὶ τὴν ἠθικὴ τῆς Ἐκκλησίας μας, σημαίνει γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴν κοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους καὶ τελικὰ αὐτοπεριορισμὸ στὴ μοναξιά τῆς βιολογικῆς ὑπαρξῆς, ἡ ὁποία στὶς κοινωνικὲς προοπτικὲς ἀδυνατεῖ νὰ δεῖ τὸν Θεὸ καὶ τὸν «πλησίον».

21. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὁμιλία εἰς Γένεσιν 9, 3 PG 53, 78-79.

Χωρίς την πίστη, πού τροφοδοτεί ή βεβαιότητα της σχέσης πλάσματος και Πλάστη, ή δημιουργικότητα του ανθρώπου κυριαρχείται από την ιδιοτέλεια και τὸ φόβο. Στὰ συναισθήματα αὐτὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ὄχι μόνο ἡ κατάχρηση, ἢ ἀλόγιστη σπατάλη τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν ἢ ἡ προνομιακὴ χρῆση τους ἀπὸ λίγους ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπίστευτη σκληρότητα στὶς περιοχὲς τῆς οἰκονομικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐκμετάλλευσης.

Οἱ τελευταῖες ἐπισημάνσεις δημιουργοῦν μιὰ εὐλογητὴν πίστη παγκοσμιότητας, πού μετακινεῖ ὅλα τὰ σχετικὰ προβλήματα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ προοπτικὴ στὸ διακοινωνικὸ πεδίο. Εἶναι, λοιπόν, φανερὸ ὅτι μὲ τέτοιες διαστάσεις ἡ οἰκολογικὴ κρίση δὲν παραμένει στατικὴ στὰ περιορισμένα ὄρια ἐνὸς συνήθους «*προβλήματος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς*». Μετακινεῖται στὴν περιοχὴ τοῦ «*κοινωνικοῦ προβλήματος*», πού σημαίνει εὐρύτατη συμμετοχὴ εὐθυνῶν στὴ δημιουργία του καὶ ἐπίσης εὐρύτατο φάσμα συνεπειῶν γιὰ τὴν παγκόσμια κοινότητα.

Ἐδῶ θὰ δοῦμε νὰ ὑποφώσκει καὶ μιὰ περίεργη λογικὴ πού ἐπιβάλλει τὶς ὑπερβολὲς στὴ χρῆση καὶ ἐκμετάλλευση τῶν ἐνεργειακῶν πηγῶν, οἱ ὁποῖες, βέβαια, δὲν εἶναι ἀνεξάντλητες. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς λογικῆς μεταφράζονται σὲ ὀριζόντιες καταναλωτικὲς παροχὲς στὰ μεγάλα κοινωνικά σύνολα, πού τὶς τελευταῖες δεκαετίες ὄχι μόνο συνήθισαν, ἀλλὰ προοδευτικὰ πέρασαν στὴν ἀλόγιστη χρῆση τους καὶ σήμερα θεωροῦν αὐτονόητη τὴν παράχρηση καὶ τὴν κατασπατάλησή τους. Στὶς δυτικὲς κοινωνίες, συχνὰ μὲ τὸ πρόσχημα τῆς πολιτιστικῆς ἀνάπτυξης, τῆς ἀνάγκης ἐνημέρωσης, τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, τῆς πιεστικῆς περιοδικότητος τῆς μόδας ἢ καὶ αὐτῆς τῆς καθαριότητος, ἀποσύρονται ἀπὸ τὴ χρῆση βιομηχανικὰ προϊόντα πού ἔχουν ἀκόμη μεγάλη διάρκεια ζωῆς, χωρὶς νὰ ὑπολογίζεταί τὸ κόστος σὲ φυσικὰ ὑλικά πού ἤδη ἄρχισαν νὰ λιγοστεύουν στὸν πλανήτη μας. Ἡ βιομηχανία λ.χ. τῶν μεγάλων δημοσιογραφικῶν καὶ ἐκδοτικῶν συγκροτημάτων περιορίσει ἐπικίνδυνα τὰ δασικὰ ἀποθέματα τῆς Γῆς, χωρὶς ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐφημερίδας, τοῦ περιοδικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ βιβλίου νὰ συνειδητοποιεῖ τὴν προσωπικὴ του εὐθύνη σὲ μιὰ τεράστια καταστροφὴ, πού τελικὰ ὀδηγεῖ στὸν ἀφανισμό τῶν μεγάλων δασῶν. Καὶ πάλι κυρίαρχη ἢ δύναμη τῆς Παγκοσμιοποίησης, ἀφοῦ κερδίζουν οἱ Βιομηχανίες. Κερδίζουν οἱ Τράπεζες. Κερδίζουν οἱ ἐπενδυτὲς καὶ οἱ δανειστὲς. Χάνει, βέβαια, ὁ ἀγοραστής πού ἐπένδυσε στὸ ὄνειρο τῆς «*κοινωνίας τῆς ἀφθονίας*».

Δὲν εἶναι συνεπῶς ὑπερβολὴ ἢ ἄποψη ὅτι ἡ παράχρηση τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν προκάλεσε σὲ παγκόσμια διάσταση ἕναν ἀρχικὰ ἀδιόρατο, σήμερα ὁμῶς ἐμφανῆ καὶ ἐπώδυνο «*οἰκονομικὸ ἀμοραλισμὸς*», πού ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει τὸ μέγεθος τῶν ἀπειλῶν καὶ βέβαια τὴν προσωπικὴ εὐθύνη στὴν ἐπέκτασή

τους. Οί κάποιες κραυγαλέες πρωτοβουλίες αποκτούν ιδεολογικό χαρακτήρα, ἐγκλωβίζονται σὲ οὐτοπικά σχήματα, μετασηματίζονται σὲ κινήματα πού ἀναζητοῦν ὀπαδοὺς, γι' αὐτὸ καὶ ἀδυνατοῦν νὰ συγκινήσουν τίς σιωπηρὲς πλειοψηφίες²² πού βλέπουν νά χάνονται, διαρκῶς, προσωπικά καὶ συλλογικά ἀγαθά.

Στ'. Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ ἐμπειρία

Στὸ σύνολό τους ὅλα τὰ παραπάνω προβλήματα καὶ ἀδιέξοδα μαρτυροῦν κατὰ τὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας τὸ δράμα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης καὶ τῶν πολιτισμῶν της σὲ κατάσταση ἀλλοτριώσης. Εἶναι ὁ παραλογισμὸς τῆς πτώσης πού ὀδήγησε σὲ ἀδιέξοδα. Χρειάζεται, λοιπόν, ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου σὸ «κατ' εἰκόνα», ἡ ἔξοδος ἀπὸ τίς ψευδαισθήσεις τῆς ἀνασφάλειας πού παρωθεῖ στὴ διεκδίκηση δυνάμης καὶ ἀγαθῶν. Τίποτε στὴν κτιστὴ δημιουργία δὲν εἶναι ὀριστικά τελικὸ καὶ ἀπόλυτο. Καὶ ὁ πλοῦτος, καὶ ἡ δύναμη, καὶ ἡ φτώχεια, καὶ τὰ προνόμια καὶ ἡ δόξα τοῦ κόσμου εἶναι σχετικά καὶ μεταβαλλόμενα. Στὴν ἴδια φθορὰ ὑπόκειται καὶ ὁ ἱστορικὸς χρόνος καὶ ὁ ὀρισμένος χώρος. Γι' αὐτὸ μὰ οὐσιαστικὴ ὑπέρβαση τῆς φθορᾶς πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὑπέρβαση τῆς σχετικότητας τοῦ κόσμου γιὰ τὴν ἀνασύνδεση τῆς εἰκόνας μὲ τὸ πρωτότυπο. Εἶναι ἡ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ πού μεταγγίζει στὴ δημιουργία τὴν ἐπίγνωση τῆς ἀνεστιότητας καὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο πιστεύει καὶ κυρίως ἐλπίζει «ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ»²³.

Ἡ ὑπέρβαση αὐτὴ, κατὰ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, θεωρήθηκε ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιστρέψει στὴν κατάσταση τοῦ «κα-

22. Περισσότερα βλ. UKLÉ R., *La mondialisation. Coupable de la crise Economique mondiale*, Paris 2011, pp. 31-55. Πρὸβλ. καὶ *ECONOMIST* (2011), Σεπτέμβριος, σσ. 17-23, «How to save the euro». RODRIK, D. (2011), «Will Greece Make It?», 10/06/11 Project Syndicate: a world of ideas, www.project-syndicate.org/commentary/rodrrik57, πρόσβαση στις 29/09/11. ΧΑΡΔΟΥΒΕΛΗΣ, Γ. (2011), «Τὸ χρονικὸ τῆς διεθνοῦς καὶ τῆς συνακόλουθης ἐλληνικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς κρίσης: αἰτία, ἀντιδράσεις, ἐπιπτώσεις, προοπτικὴ», σὸ ΚΑΡΑΜΟΥΖΗΣ καὶ ΧΑΡΔΟΥΒΕΛΗΣ (ἐπιμ.), *Ἀπὸ τὴ διεθνή κρίση στὴν κρίση τῆς Εὐρωζώνης καὶ τῆς Ἑλλάδας: Τὶ μᾶς ἐπιφυλάσσει τὸ μέλλον*, Ἐκδόσεις Λιβάνη. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗΣ, Ν. (2011), *Σώζεται ὁ Τιτανικός*; Ἀπὸ τὸ Μνημόνιο, ξανά στὴν ἀνάπτυξη, Ἐκδόσεις Πόλις.

23. Ρωμ. 8, 21.

τ' εικόνα». Είναι μιὰ ἡρωϊκὴ κίνησις ποὺ ἀποδέχεται ὡς μέτρο ζωῆς²⁴ τὴ μεσότητα, τὴν ἀποδέσμευσι ἀπὸ τὰ περιττὰ καὶ τὸν περιορισμὸ στὰ ἀναγκαῖα. Μιὰ τέτοια ὑπέρβασις ἐκπροσωπεῖ στὴν παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας μας ἡ μοναστικὴ ζωὴ μὲ τὸ ἀσκητικὸ ἰδεῶδες, ποὺ μέσα ἀπὸ τὴν ἀσκησι καὶ τὴ νέκρωσι τοῦ «ἐγὼ» δίνει τὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἀνάδυσι τῆς αὐθεντικῆς κοινωνικότητας στὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς «ἄλλους». Ἡ κίνησις αὐτὴ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν αὐτογνωσία καὶ εἶναι ἀρχικὰ συμφιλίωσι τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἑαυτό του, στὴ συνέχεια συμφιλίωσι μὲ τὸν συνάνθρωπο καί, φυσικὰ, μὲ ὁλόκληρη τὴν κτίσι. Στὶς βιογραφίες τῶν ἀσκητῶν τῆς ἐρήμου τοῦ Σινᾶ, τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῆς παγωμένης στέππας πέρα ἀπὸ τὸν Βόλγα, πολὺ συχνὰ ἄγρια θηρία ὑπηρετοῦν καὶ διαλέγονται μὲ τὸν τρόπο τους, μὲ τοὺς μοναχοὺς τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς προσευχῆς.

Ἐδῶ διαφαίνεται μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ βασικὲς θέσεις τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Ἡ συμφιλίωσι τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ φύσι ἀποκαθιστᾷ τίς ταραγμμένες σχέσεις τους καὶ δημιουργεῖ προϋποθέσεις κοινωνικότητας, ἐκεῖ ποὺ πρὶν κυριαρχοῦσε ἡ ἐχθρότητα καὶ ἡ ἀγριότητα. Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ λειτουργεῖ τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἀγκαλιάζει ὄρατὰ καὶ ἀόρατα, λογικὰ καὶ ἄλογα σὲ μιὰ ὑπερλογικὴ ἐνότητα. Ἐδῶ ἐξαγιαζεται ἄνθρωπος καὶ κτίσι σ' ἓναν «ἐκκλησιασμὸ τοῦ κόσμου»²⁵, ποὺ δένει τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ὕλη, γιὰ νὰ τὴν πνευματοποιήσει, τελικὰ, κι αὐτήν. Μοναδική, λοιπόν, δυνατὸτητα συμφιλίωσε τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ δημιουργία προσφέρει τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ὁ Παράκλητος χαριτώνει μὲ τίς πνευματικὲς δωρεές τὴν «πτωχεύσασαν φύσιν» μας. Στὴν Ἐκκλησία, αὐτὴ τὴ θεανθρώπινη καὶ κοσμικὴ συνάντησι, ἡ εὐχαριστιακὴ κοινωνία οἰκοδομεῖ αὐθεντικὴ κοινωνικότητα κι αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς ἀπομακρύνει τὰ στοιχεῖα τῆς πώσεως καὶ ἐνοποιεῖ τὰ διεστῶτα. Κατὰ βάθος, λοιπόν, χρειάζεται ἐξανθρωπισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὐτὸς εἶναι ἀδύνατος ἔξω ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὸν Θεό. Μιὰ τέτοια σχέση θὰ ἀπαλύνει καὶ θὰ ἡμερώσει τὴν ἀγριότητα τῆς «πεπτωκυίας φύσεως» καὶ θὰ μεταβάλει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ δυνάστη τῆς δημιουργίας σὲ προνοητὴ τῆς καὶ συνδημιουργὸ τοῦ Δημιουργοῦ.

24. Οἱ ὑπερβολές στὴ χρῆσι τῶν ἀγαθῶν καὶ οἱ πλάσματικὲς ἀνάγκες, ποὺ ἐξυπηρετοῦν μόνο τὴ φιλαντία καὶ τὴν ἀνθρώπινη κενοδοξία, ἀπορρίπτονται ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Εἰδικότερα βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Πρὸς τοὺς Πλουτοῦντας, PG 31, 284A-285B καὶ ἐπίσης Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν Ἐφεσίους* 2, 4 PG 62, 22.

25. Λεπτομέρειες γιὰ τὴ θεολογικὴ ἐρμηνεία καὶ τὴ σημασία τοῦ ὅρου βλ. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Α. *Ἄνθρωπος καὶ φυσικὸ περιβάλλον. Σπουδὴ στὸν Ἅγιον Συμεῶν τὸ Νέο Θεολόγο*, Ἀθήνα 1989, σσ. 194-206.

Μετά τις εισαγωγικές θεολογικές θέσεις της Ἐκκλησίας μας, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιχειρήσουμε μία προσέγγιση τῶν ἐμπειριῶν της. Προσφιλεῖς χῶροι ἐκτιμῶνται σταθερὰ ἢ ἱστορία της καὶ ἡ ζωὴ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἀγίων της. Ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐντυπωσιακὰ κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* εἶναι ἡ *Παραβολὴ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ φτωχοῦ Λαζάρου*, πού παρουσίασε ἐνώπιον τοῦ πλήθους ὁ ἴδιος Κύριος²⁶. Στὴν ἀνάπτυξη τοῦ κειμένου δὲν φαίνεται νὰ ἀπορρίπτεται ὁ πλοῦτος οὔτε καὶ νὰ προτείνεται κάποια μορφή ἰδιοκτησίας. Κάνει ὁμως ἐντύπωση ὅτι στὶς ὁμιλίες τοῦ Ἰησοῦ ἐπαναλαμβάνεται συχνὰ ἡ ἀποχρῆση τῶν ἀκροατῶν του ἀπὸ «ἐπίγειους θησαυρούς». Χαρακτηριστικὴ, μάλιστα, εἶναι ἡ ἀπάντηση στὸν νεαρὸ πλούσιο, μετὰ τὴν ἐπιβεβαίωσή του ὅτι τήρησε ὅλες τὶς ἐντολές «ἐκ νεότητος»: «εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δός πτωχοῖς, καὶ ἔξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι. Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά»²⁷.

Εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ πρώτη Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει προβλήματα διατροφῆς ἀναξιοπαθούτων ἀδελφῶν, ἐφήρμοσε γιὰ ἓνα διάστημα τὴν «κοινοχρησία ἀγαθῶν»²⁸. Γενικὰ ἡ Ἐκκλησία στάθηκε θετικὰ ἔναντι τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν²⁹. Δὲν ἀρνήθηκε τὴν ἰδιοκτησία. Καταδίκασε τὴν κακὴ χρῆση τοῦ πλούτου, ἐνῶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τοποθετήθηκαν εἴτε μὲ ἐπιφύλαξη ἔναντι τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας εἴτε προέτειναν τὴν συλλογικὴ χρῆση (κοινοκτημοσύνη) γιὰ ἱεραποστολικούς σκοπούς³⁰.

26. Βλ. Λουκ. 16,19-31.

27. Ματθ. 19, 21-22.

28. «... Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος Ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παρρησίας. Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ μία, καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν ἔλεγε ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά. Καὶ μεγάλη δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς. Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς· ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πωρασκομένων καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων· διεδίδετο δὲ ἐκάστῳ καθὼς ἂν τις χρεῖαν εἶχεν». Πράξ. 4,31-35.

29. Περισσότερα Βλ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ Γ. Ι., *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ*, τόμ II, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 451 κ. ἔ.

30. Εἰδικότερα βλ. † ΑΡΧΙΜ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ (Μητρ. Γάνου καὶ Χώρας), *Αἱ περὶ ἰδιοκτησίας ἀπόψεις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας* (διδασκαρικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη 1972.

Ἀπὸ τοὺς περισσότερο γνωστοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἱερός Χρυσόστομος, προκειμένου νὰ ἀναδείξει τὴν προέλευση τῶν ἀγαθῶν, σὲ ὁμιλία του στὴν Α΄ Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή (3,18-19), σημειώνει ὅτι «ἀγαθὰ, ὅπως ὁ ἀέρας, τὸ φῶς καὶ αὐτὴ ἡ γῆ εἶναι θεῖα δῶρα. Κι ἂν Ἐκεῖνος μᾶς στερῆσει κάποιο ἀπὸ αὐτά, σβήνουμε καὶ καταστρεφόμεσθε. Ξένοι καὶ περαστικοὶ εἴμασθε ἀπὸ τῆ γῆ. Ὅταν δὲ λέμε “τὸ δικό μου” καὶ “τὸ δικό σου”, ἀπλὲς λέξεις προφέρουμε ποὺ δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἐπειδὴ, κι ἂν ὑποστηρίξετε ὅτι τὸ σπίτι εἶναι δικό σου, αὐτὸ εἶναι κούφια λόγια. Ξέρεις γιατί; Γιατί, ὁ ἀέρας καὶ τὸ οἰκόπεδο καὶ τὰ διάφορα ὑλικά μὲ τὰ ὁποῖα κατασκευάστηκε ἀνήκουν στὸν Δημιουργό, ἀλλὰ καὶ σὺ ἀκόμα ὁ κατασκευαστὴς του καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα»³¹. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ ἱερός πατὴρ ἐνδιαφέρεται νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴν ἀναφορὰ τῶν πάντων στὸν Θεὸ καὶ νὰ μεταβάλει τὸ ὑλοκρατικὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, ἐνισχύοντας ταυτόχρονα τὴν πίστη τους στὴν πρόνοιά Του.

Σὲ ἄλλο κείμενό του, ποὺ παραπέμπει στὴν ἀφήγηση τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (4,31-35), ὁ ἅγιός μας ἀναφέρεται μὲ ἰδιαίτερη συγκίνηση στὴ γνωστὴ ἀφύπνιση τῆς ἀγάπης τῶν πιστῶν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, καὶ στὸ θαῦμα τῶν κοινῶν τραπεζῶν καὶ τῆς κοινοχρησίας τῶν ἀγαθῶν. Γράφει, λοιπόν: «Τόση ἦταν ἡ προθυμία μὲ τὴν ὁποῖα πρόσφεραν, σὲ σημεῖο ποὺ δὲν ἔμεινε κάποιος φτωχός. Καὶ δὲν πρόσφεραν μόνον μέρος τῆς περιουσίας τους, κρατώντας κάτι καὶ γι’ αὐτούς, ἀλλὰ μὲ τὸ αἶσθημα ὅτι τὰ δικά τους τὰ δώριζαν. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀνισῆς κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν τὸ ξεπέρασαν μεταξὺ τους καὶ ζούσαν μὲ τὴν ἀφθονία τῶν δωρεῶν. Καὶ δὲν ἐπιχειροῦσαν νὰ δίνουν οἱ ἴδιοι τὰ ἀγαθὰ στὰ χέρια τῶν φτωχῶν, οὔτε αἰσθάνονταν περήφανοι γι αὐτὸ ποὺ ἔδιναν, ἀλλὰ τὰ ἔφεραν μπροστὰ στὰ πόδια (τῶν Ἀποστόλων) καὶ αὐτοὺς καθιστοῦσαν ἀπόλυτους κυρίους καὶ διαχειριστές, ὥστε ἡ κατανάλωση νὰ γίνεται ἀπὸ ἀγαθὰ ποὺ ἀνήκαν σὲ ὁλόκληρη τὴν κοινότητα καὶ ὄχι σὲ αὐτούς... Ἄν καὶ σήμερα γινόταν τὸ ἴδιο, θὰ ζούσαμε πιὸ εὐτυχισμένοι καὶ οἱ πλούσιοι καὶ οἱ φτωχοί. Μάλιστα ὄχι τόσο στοὺς φτωχοὺς, ὅσο στοὺς πλούσιους θὰ ἔφεραν αὐτὸ τὴ χαρὰ καὶ τὴν εὐτυχία»³². Ἐδῶ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος,

31. Βλ. ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Α΄ Πρὸς Κορινθίους, Ὁμιλία Ι΄* (Μηδεὶς ἐναντὸν ἐξαπατάτω· Εἴ τις δοκεῖ σοφός εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός. Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστίν) PG 61,85-87.

32. Βλ. ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ὁμιλία ΧΙ΄* (Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον). PG 60,96-97.

όπου έκφωνήθηκε ἡ ὁμιλία. Ὁ Χρυσόστομος εἶναι ἤδη ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου τὰ μεγάλα κοινωνικά προβλήματα μεγαλώνουν καθημερινὰ τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στοὺς πλουσίους καὶ τοὺς φτωχοὺς καὶ κάνουν τὴν δυστυχία τῶν φτωχῶν τραγικότερη ἀπὸ τὸ παρελθόν. Γι' αὐτὸ καὶ κάνει ἔκκληση στοὺς πλουσίους, παρ' ὅτι γνωρίζει καλὰ τὴν σκληρότητα καὶ τὴν ἀναληγσία τους πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς συνανθρώπους τους.

Μία ἄλλη προσωπικότητα, γνωστὴ γιὰ τὸ μεγάλο φιλανθρωπικὸ ἔργο ποὺ ὀργάνωσε, διαθέτοντας ὀλόκληρη τὴν πατρικὴ του περιουσία, ὑπῆρξε ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, ὁ Μέγας Βασίλειος. Ἔκτισε μιὰ ὀλόκληρη πόλη καὶ δὲν ἄφησε φτωχό, ἀσθενή, ἀπροστάτευτο, χήρα καὶ ὄρφανό ἔξω ἀπὸ τὴν «Βασιλειάδα» του. Προσεκάλεσε τοὺς μοναχοὺς καὶ τὶς μοναχές νὰ συνδράμουν στὸ ἔργο του, καὶ τὰ ἰδρύματά του ἀπέκτησαν ἐθελοντικὸ νοσηλευτικὸ, διοικητικὸ καὶ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ, χωρὶς νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ μισθωτοὺς ἐργαζόμενους³³. Στράφηκε πολλὰς φορὲς πρὸς τοὺς «ἔχοντας καὶ κατέχοντας», ὅταν ἀδυνατοῦσε μόνος του νὰ ἀντιμετωπίσει ἀπροσδόκητα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀδιέξοδα ποὺ προκαλοῦσαν ἐπιδημίες, πολεμικὲς συγκρούσεις, μετακινήσεις πληθυσμῶν καὶ φυσικὲς ἀναταραχές. Κουράστηκε νὰ ἀκούει ἀφελεῖς δικαιολογίες καὶ ψευδεῖς ὑποσχέσεις. Ἔβλεπε μὲ ὀδύνη τὴ σπατάλη, τὴν κενοδοξία, τὴν ἀλόγιστη πολυτέλεια τῶν πλουσίων, τὴ στιγμή ποὺ οἱ φτωχοὶ τῆς περιοχῆς σὲ κρίσιμες περιόδους ζοῦσαν στὴν ἔσχατη ἐξαθλίωση. Γι' αὐτὸ καὶ σὲ σχετικὴ ὁμιλία του μὲ ἰδιαιτέρα σκληροὺς χαρακτηρισμοὺς στηλιτεύει τὶς συμπεριφορὲς καὶ τὴ στάση τῶν πλουσίων. *«Τί θὰ ἀπολογηθεῖς στὸν Κριτὴ, λέει, ἐσὺ ποὺ καλύπτεις τοὺς τοίχους τοῦ σπιτιοῦ σου μὲ πολύτιμα χαλιὰ καὶ δὲν ἐνδιαφέρεσαι νὰ ντύσεις τὸν ρακένδυτο συνάνθρωπό σου μὲ τὰ πιὸ ἀπαραίτητα ροῦχα; Ἐσὺ ποὺ στολίζεις μὲ ἀκριβὰ στολίδια τὰ ἄλογά σου, περιφρονεῖς τὸν ἀδελφό σου ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ κρύψει τὴν ἀσχήμια του; Ἐσὺ ποὺ προτιμᾷς νὰ σαπίζει τὸ σιτάρι στὴν ἀποθήκη, παρὰ νὰ θρέψεις τοὺς πεινασμένους; Ἐσὺ ποὺ κρατᾷς τὸν χρυσὸ θαμμένο στὴ γῆ καὶ ἀδιαφορεῖς γιὰ ἐκεῖνον ποὺ βρῖσκεται σὲ μεγάλη ἀνάγκη; Ἄν μάλιστα συμβεῖ καὶ ἡ γυναίκα τοῦ πλουσίου νὰ εἶναι τὸ ἴδιο φιλάργυρη καὶ φιλάρεσκη, τότε τὸ κακὸ ἤδη διπλασιάζεται. Ἐπειδὴ καὶ τὶς ἀπολαύσεις προκαλεῖ καὶ τὶς φιληδονίες ἐπαυξάνει καὶ τὶς περιεργες ἐπιθυμίες ἐξάπτει...Κανένας πλοῦτος δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ ἱκανοποιή-*

33. Περισσότερα γιὰ τὰ ἔργα ἀγάπης κατὰ τὴν βυζαντινὴ περίοδο βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΥ Δ. Ι., *Βυζαντινὴ φιλανθρωπία καὶ κοινωνικὴ πρόνοια*, Ἀθῆναι 1983.

σει τις γυναικείες επιθυμίες... Μέχρι τότε θα είναι παντοδύναμος ο χρυσός, ή άγχονη των ψυχών, τὸ ἀγκίστρι τοῦ θανάτου, τὸ δόλωμα τῆς ἀμαρτίας; Μέχρι τότε θα κυβερνάει ὁ πλοῦτος, ἡ αἰτία τοῦ πολέμου, γιὰ τὸν ὁποῖο κατασκευάζονται ὅπλα, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀκονίζονται ξίφη; Ἐξ αἰτίας τοῦ πλούτου συγγενεῖς λησμονοῦν τοὺς φυσικοὺς δεσμούς τῆς συγγένειας, ἀκόμη καὶ ἀδέρφια ἀλληλοῦποβλέπονται μὲ φονικὲς διαθέσεις. Χάρη τοῦ πλούτου οἱ ἐρημιὲς τρέφουν τοὺς ληστὲς, ἡ θάλασσα τοὺς πειρατὲς καὶ οἱ πόλεις τοὺς συκοφάντες. Ποιὸς εἶναι ὁ πατέρας τοῦ ψεύδους; Ποιὸς ὁ δημιουργὸς τῆς πλαστογραφίας; Ποιὸς ὁ γεννήτορας τῆς ἐπιπορκίας; Δὲν εἶναι ὁ πλοῦτος, δὲν εἶναι ἡ ἀγωνιώδης μέριμνα γιὰ τὴν ἀπόκτησή του; Τί παθαίνετε, ταλαίπωροι ἄνθρωποι;»³⁴.

Ἀνάλογες ἀπόψεις ἐντοπίζουμε στὰ κείμενα σχεδὸν τοῦ συνόλου τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία διαποτίστηκε μὲ τὸ λόγο τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ στάθηκε διαχρονικὰ δίπλα στὴν ἀνθρώπινη ἀγωνία τῆς ἔνδοιας, τῆς ἀνέχειας καὶ τοῦ πόνου. Ὑπερασπίστηκε τοὺς ἀδύναμους, τοὺς κατατρεγμένους, τὰ θύματα τῆς κερδοσκοπίας καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ στηλίτευσε μὲ αὐστηρότητα τὴν ἀπληστία τῶν δανειστῶν καὶ τὸν κυνισμό τῶν τοκογλύφων. Ἡ μάστιγα τῆς τοκογλυφίας, γνωστὴ ἀπὸ τὴν *Παλαιὰ Διαθήκη*, πὺν καταδικάζεται τρεῖς φορὲς στὰ κείμενα τῆς *Πεντατεύχου*, ἀντιμετωπίζεται μὲ ἰδιαίτερη ὀξύτητα καὶ στὴν πατερικὴ γραμματεία. Στὴν περίπτωση αὐτὴ μεγάλες προσωπικότητες, οἱ ἅγιοι Γρηγόριος Νύσσης, Μέγας Βασίλειος καὶ Νικόλαος Καβάσιλας, ὁ Θεσσαλονικεὺς, γράφουν ὁμότιπλα ἔργα: «*Κατὰ Τοκιστῶν*». Ἡ Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (325 μ.Χ. *Κανόνας ΙΖ΄*) καθαιρεῖ τὸν ἱερέα πὺν λαμβάνει τόκο ἀπὸ δανεισμό. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ Μέγας Ἀντώνιος, ὁ Ἀστέριος Ἀμασειάς καὶ ὁ Μέγας Φώτιος καταφέρονται μὲ δριμύτητα ἐναντίον τοῦ τόκου καὶ προτείνουν τὸν χωρὶς τόκο δανεισμό.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν κειμένων προκαλεῖ ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἡ εὐθύτητα τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης. Δὲν ὠραιοποιεῖ τις λέξεις, δὲν χρησιμοποιοεῖ ἐλαφρυντικά, ἀλλὰ προσπαθεῖ μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀποκαλύψει ἀλήθειες πὺν ὀρισμένοι φοβοῦνται καὶ νὰ ἀκούσουν. «*Ἀργόσχολη καὶ πλεονεκτικὴ εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ τοκιστῆ. Αὐτὸς δὲ γνωρίζει τοὺς κόπους τῆς γεωργίας οὔτε τὴν ἐφευρετικότητά τοῦ ἐμπορίου. Ὁ τοκιστὴς κάθεται στὸν ἴδιο πάντοτε τόπο, στὸ σπίτι του καὶ μεγαλώνει τὰ ἀγαθὰ τῆς κερδοσκοπίας. Ἄσπαρτα καὶ ἀκαλλιέργητα θέλει τὰ πάντα γι αὐτὸν νὰ φτωχώνουν. Γιὰ ἀλέτρι ἔχει τὴν πέννα: γιὰ χω-*

34. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς τοὺς Πλουτύντας*, PG 31, 288-300.

ράφι, τὸ χαρτί· γιὰ σπόρο, τὸ μελάνι· γιὰ βροχή, τὸ χρόνο πὺ τοῦ πολλαπλασιάζει ἀθόρυβα τοὺς τόκους τῶν χρημάτων. Δρεπάνι του εἶναι ἡ δικαστικὴ ἀπαίτηση τοῦ χρέους, ἁλώνι, τὸ σπίτι του, ὅπου λιανίζει τὶς περιουσίες ἀνθρώπων πὺ εἶχαν ἀνάγκη. Ὅλων τὰ ἀγαθὰ τὰ βλέπει δικά του. Εὐχεται στοὺς ἀνθρώπους ἀνάγκες καὶ συμφορές, γιὰ νὰ τρέξουν ὑποχρεωτικὰ νὰ δανειστοῦν ἀπὸ αὐτόν. Μισεῖ τοὺς ἀντάρχεις, καὶ ὅσους δὲν ἔχουν δανειστεῖ ἀπ αὐτόν, τοὺς θεωρεῖ ἐχθροὺς του. Συχνάζει στὰ δικαστήρια γιὰ νὰ ἀνακαλύψει κάποιον πὺ τὸν πιέζουν οἱ δανειστὲς, καὶ ἀκολουθεῖ τοὺς φοροεισπράκτορες... Ὁ δανειστής περιεργάζεται ὅλες τὶς πράξεις τοῦ ὀφειλέτη, τὰ ταξίδια του, τὶς χειρονομίες του, τὶς ἐπισκέψεις του, τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγές του... Σὲ ἓνα τέτοιο ἀξιίζει βέβαια νὰ εἰπωθεῖ: σταμάτα, ἄνθρωπέ μου, τὶς ἐπικίνδυνες αὐτὲς φροντίδες· λυτρώσου ἀπὸ τὴν ἐξουθενωτικὴ προσδοκία τοῦ κέρδους· πρόσεξε μήπως κνηγώντας τόκους, δαπανήσεις τὸ πολύτιμο κεφάλαιο πὺ εἶναι ὁ εαυτός σου... Πῶς θὰ προσευχηθεῖς λοιπόν, τοκογλύφε; Μὲ τί συνείδηση, ἐσὺ πὺ ἔμαθες ὅλο νὰ παίρνεις καὶ ποτὲ νὰ μὴ δίνεις, θὰ ζητήσεις ἀπὸ τὸν Θεὸ κάποια εὐεργεσία; ... Ἄν δὲν ὑπῆρχε τὸ πλῆθος τῶν τοκογλύφων, δὲν θὰ ὑπῆρχε οὔτε ἡ στρατιὰ τῶν πεινασμένων. Ἄς διαλυθοῦν τὰ ὀργανωμένα οἰκονομικὰ συμφέροντα καὶ ὅλοι θὰ ἀποκτήσουμε τὴν οἰκονομικὴ μας ἀντάρχεια»³⁵.

Τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης δίνουν τὴν ἀπάντηση στὰ σύγχρονα οἰκονομικὰ προβλήματα καὶ ἀδιέξοδα πὺ ταλανίζουν καὶ τὴ χώρα μας καὶ ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Γνωρίζουμε πλέον τί συμβαίνει ἔξω, μὲ τὸ κύκλωμα τῶν δανειστῶν καὶ τοὺς «οἴκους ἀξιολόγησης». Παίζεται μὲ ἔξυπνες κινήσεις ἓνα παιχνίδι ἀπάτης καὶ ἐκβιασμῶν μὲ σκόπιμες μεγεθύνσεις ὑποχρεώσεων καὶ χρέους. Ὅσο κι ἂν φαίνεται περίεργο, τὸ πρόβλημα ἐκδιπλώνεται σὲ γνωστὲς ὁμολογιακὲς προεκτάσεις καὶ κυρίως τῆς ἠθικῆς τους. Πίσω ἀπὸ τὴν εὐρωζώνη ὁ λουθηρανικὸς προτεσταντισμὸς, κατὰ τὴ λογικὴ τοῦ Max Weber, ἀνήγαγε τὸ χρέος σὲ λάθος, ἁμαρτία ἢ μᾶλλον σὲ φοβερὸ κακό. Τὴ λογικὴ αὐτὴ πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ μία τιμωρία. Οἱ πλούσιοι τοῦ Βορρᾶ «ἔκαναν» τὸ «χρέος» τους, δὲν μποροῦν πλέον νὰ «ἐγγυῶνται» τὰ «λάθη» τῶν φτωχῶν τοῦ Νότου. «Τὴν γυμναστικὴ αὐτὴ τῶν ἐπιτοκίων δὲν πρέπει νὰ τὴν διαταράξουμε: ἀνταμείβει τὸ Καλὸ καὶ τιμωρεῖ τὸ Κακό»³⁶.

35. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Κατὰ Τοκίζόντων*, PG 46, 437-445.

36. Τὴν Παρασκευὴ, 23 Δεκεμβρίου τοῦ 2011 ἡ ἐφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ» δημοσίευσε σὲ μετάφραση ἓνα ἄρθρο ἀπὸ τὴν παρισινὴ «LE MONDE» τοῦ Α. Franchon μὲ τὸν τίτλο:

Ἐδῶ σ' ἐμᾶς κάποιοι, πού ζήτησαν νὰ κυβερνήσουν, προτίμησαν νὰ πλουτίσουν καὶ στὸ βωμὸ τοῦ «πολιτικοῦ κόστους» πούλησαν πατρίδες. Ὅρισμένοι στὸ ὄνομα τοῦ συνδικαλισμοῦ μεταμορφώθηκαν σὲ μικροὺς δικτάτορες καὶ σὲ ἀκόμη πιὸ μικροὺς σατραπίσκους. Μερικοὶ «ἔξυπνοι» σκέφτηκαν νὰ ἐξαπατοῦν τὸ κράτος γιὰ νὰ θησαυρίζουν. Εἰσέπρατταν ἀπὸ τοὺς πελάτες τους τὸν κρατικὸ φόρο καὶ τὸν «ἐπένδυσαν» σὰν δικό τους χρῆμα. Ἄλλοι πάλι μάζεψαν «ὄ,τι εἶχαν καὶ δὲν εἶχαν» (καὶ φαίνεται πὼς εἶχαν ἀρκετά) καὶ τὰ ἔστειλαν στὴν Ἑλβετία. Βλέπετε, ὑπάρχουν καὶ οἱ δικές μας εὐθύνες. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀνοίξει ἡ ἐντιμὴ αὐτοκρατική πού ἤδη ἐντόπισε λάθη, παραλείψεις, ἀκρότητες, ὑπερβολές, ἀστοχίες, φυγοπονίες, ἀπάτες, ἰδιοτέλειες, χρηματισμούς, παρασιτισμούς, σπατάλες, εὐδαιμονισμούς, λαθροχειρίες, καὶ κυρίως περιφρόνηση εὐθυνῶν, ἀπουσία ἐντιμότητος, καταπάτηση ὄρκων, κενὸ πίστης, ἔλλειψη ἀγάπης, ἀπώλεια ἐλπίδας, καὶ ἀπομάκρυνση ἀπὸ Ἐκεῖνον πού μᾶς ἔδωσε τὴ ζωὴ, πού συγκρατεῖ τὴν κτίση καὶ ἀγιάζει τὴ δημιουργία. Καιρὸς, λοιπόν, γιὰ ἀλλαγὴ πλεύσης καὶ ἐπιστροφή. Ὅχι ὑπεκφυγές καὶ ἄλλα λάθη. Ἄς ἐπιστρέψουμε ἐκεῖ, ὅπου ἄλλοτε μεγαλοουργήσαμε. Καὶ μεγαλοουργήσαμε, ὅταν πεθαίναμε γιὰ τὸ δίκαιο, ὅταν ἀγωνιζόμασταν γιὰ ἀναλλοίωτες ἀξίες, ὅταν θυσιαζόμασταν γιὰ ἱερά καὶ ὄσια, καὶ ὅταν ζητούσαμε νὰ μᾶς καθοδηγεῖ τὸ Πνεῦμα.

Θεολογία καὶ οἰκονομία. Τὸ ἄρθρο ἐρμηνεύει πολὺ πειστικά τὴ λογικὴ τοῦ Βερολίνου καὶ τῶν «συνεταίρων» ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς. Ὅλο τὸ κείμενο βρίσκεται στὴ διεύθυνση: http://kgmargaritis.blogspot.gr/2011/12/blog-post_23.html.